

ATATÜRK'ÜN GÜNÜMÜZ OLAYLARINA DA IŞIK TUTAN BAZI KONUŞMALARI

İSMAİL ARAR

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, kuruluşundan bu yana kendisine sağlanan pek sınırlı parasal imkânlarla rağmen, Atatürk'ün söylev, demeç, tamim, telgraf ve beyannamelerini toplayıp beş cilt halinde yayınlamak için pek kıymetli bir koleksiyonu ortaya koymuş bulunmaktadır. Ne var ki Atatürk'ün bütün sözleri ve yazıları önceden tam olarak saptanmadan yayına başlandığı için bu beş cilde girmemiş pek çok malzeme de vardır. Gene bir ön saptama yapılmadığı içindir ki aynı gün söylenen bir söylev, verilen bir demeç ya da yazılan bir mektup veya telgraf ayrı ayrı cildlerde yer almış, bu da yayınlanan belgelerin kronolojik düzenini bozmuştur. Bugüne kadar yayınlanan beş ciltten sadece dördüncüsüne bir dizin konulup ötekilerinde dizin bulunmayışı da araştırmacılar için ayrı bir güçlük yaratmaktadır. Bütün bunları ortaya konan eserin değerini ve önemini küçümsediğimizden değil, fakat ilerki basımlarda gözönünde tutulması dileği ile bir öneri olarak söyledığımızı belirterek konumuza gelmek istiyoruz.

Biz, Atatürk'ün Büyük Nutuk'u üzerinde sürdürdüğümüz çok yönlü bir çalışma nedeniyle, eski gazete ve dergi koleksiyonlarını ve yerli, yabancı çeşitli türde kitapları dikkatle tararken beş ciltlik "Söylev ve Demeçler" dizisine girmemiş bir çok konuşmalarına, demeçlerine sohbet tarzında söylenmiş sözlerine rastladık. Bunların içinden, Türkiye'nin ve Türk milletinin bütünlüğü ve millî çıkarları üzerindeki duyarlılığını, dış politikadaki tutarlı ve kararlı tutumunu ve Türk milleti için olduğu kadar bütün insanlık âlemi için de ne kadar yüksek idealler beslediğini yansıtan ve olaylara nasıl derin bir önsezi ve tarih bilgisi ve bilinciyle baktığını gösteren bir kaç tanesini seçerek yeniden gün ışığına kavuşturmak istedik.

Bunların hepsi çok eski yıllarda çeşitli yerlerde yayınlanmış fakat "Söylev ve Demeçler"e girmemiş, âdeta unutulmuş oldukları için, önce, bunlara "*Atatürk'ün Az Bilinen Bazı Konuşmaları*" demeyi

düşünmüştük. Fakat her birini bir kaç kez ve dikkatle okuduktan sonra hepsinin güncelliklerini koruduklarını, sanki günümüzde geçen bir olay üzerine söylenmiş gibi olduklarını ve bu nitelikleriyle milletimiz, özellikle Türkiyeyi yönetenler için bilinmesi gerekli öğütlerle dolu olduklarını hayranlıkla görünce, “*Atatürk’ün Günümüz Olaylarına da Işık Tutan Bazı Konuşmaları*” demeyi daha uygun gördük.

Konuşmalar tarih sırasına göre sunulmuş olup ayrıca gerekli görülen bazı açıklamalar ve notlar da eklenmiş bulunmaktadır.

I.

CUMHURİYET HALK PARTİSİ GRUP YÖNETİM KURULUNDA KONUŞMA

(22 Kasım 1924)

Genç Türkiye Cumhuriyeti henüz bir yaşını doldurmuştu ki ağır bir iç buhranla karşılaştı. O tarihte henüz Şapka Devrimi yapılmamış, Lâtin harfleri esasına dayalı Türk Alfabeti kabul edilmemiş, kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmamıştı. Fakat Saltanatın ve Hilâfetin kaldırılmasına, Şer’iye ve Evkaf Vekâleti ile Şer’iye Mahkemelerinin lağv edilmesine, Osmanlı hanedanı mensuplarının yurt dışına gönderilmelerine ve Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabulü ile eğitimde lâiklik ilkesinin getirilmesine bakarak, kaldırılan eski düzene ve kurumlara çıkarları ya da duyguları ile bağlı olanlar bütün yurttta sinsi sinsi “*Din elden gidiyor, Mustafa Kemal bizi gâvur yapacak*” propagandasını¹ yayıyorlardı.

Öteyandan, “*Milli Mücadeleye beraber başlayan yolculardan bazıları, milli hayatın Cumhuriyete ve Cumhuriyet kanunlarına kadar gelen tekâmülâtında, kendi fikriyat ve ruhiyatının ihatası hududu bittikçe (Atatürk’e) mukavemet ve muhalefete geçmişlerdi*”². Nihayet bunlar, 17 Kasım 1924 günü Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı kurdular. Parti programında yer alan (madde 6), “*Fırka, efkâr ve itikadat-ı dinîyeye hürmetkârdır*” hükmü, âdeta, sinsi propagandacılar cesaret veren bir davetiye idi. Ayrıca İngilterenin Musul sorununu kendi lehine çözümlmek için genç Türkiye Cumhuriyetini iç gâilelerle başbaşa bırakmak ve zayıflatmak

¹ Nutuk, s. 640 (Nutuk’a ait sayfa numaraları 1938 basımını gösterir) ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Tarih, İstanbul 1934, C. IV, s. 192.

² Nutuk, s. 11-12.

amacıyla, özellikle doğu bölgelerimizde, kışkırtıcı ve bölücü çalışmalar içine girdiği de gözden kaçmıyordu. Kısaca özetlenen bu durum karşısında Atatürk, Türkiye Cumhuriyetini ve Kurtuluş Savaşı başından beri elde edilen sonuçları iç ve dış tehlikelere karşı korumak için yeni yasal önlemlere ihtiyaç görüyor, Hükümeti yeni ve daha geniş yetkilerle güçlendirmek zorunluğuna inanıyordu. Ancak bunun için, önce kendi Partisine mensup milletvekillerini, dolayısıyla Grup Yönetim Kurulunu ikna etmesi gerekiyordu. İşte, aşağıda metnini sunduğumuz konuşma bu amaçla 22 Kasım 1924 Cumartesi günü, Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Yönetim Kurulunda yapılmıştır.

Konuşmanın 22 Kasım 1924 günü yapıldığı Atatürk'ün "*Bugün Başvekil İsmet Paşa istifa edecek, yeni kabineyi Ali Fethi Bey kuracaktır*" demesinden anlaşılmaktadır. Gerçekten, Başbakan İsmet İnönü 22 Kasım 1922 günü istifa ettiği gibi yeni Hükümeti kurmakla Fethi Okyar'ın görevlendirilmesi de aynı günde olmuştur³.

Burada belirtmek istediğimiz diğer önemli bir husus, Atatürk'ün alınmasını zorunlu gördüğü yasal önlemler konusunda Grup Yönetim Kurulunu ikna edememiş olmasıdır. Bunu sadece konuşma metnini bize ileten Avni Doğan⁴'ın anılarından değil, fakat bizzat Atatürk'ün bir açıklamasından öğrenmekteyiz. O, Büyük Nutuk'unda aynen şöyle demektedir : "*Muhterem Efendiler, ciddi icabat üzerine, Hükümetçe fevkalade tedbirler alınması lüzumuna dair ilk izharı kanaat eylediğimiz zaman, bunu hüsnü telakki etmeyenler vardı*"⁵.

Atatürk, aşağıda görüleceği gibi, Grup Yönetim Kurulundaki konuşmasında "*Benim burnuma barut ve kan kokusu geliyor*" demektedir. Gerçekten de Meclis olağanüstü tedbirler alma zorunluğunu ancak,

³ T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Dönem II, C. 10 (İkinci Basılış), s. 358 ve 375.

⁴ Avni Doğan (Yozgat 1892 – İstanbul 1965). Mülkiye Mektebini bitirdi. Kaymakamlık, Vâlilik, Umumi Müfettişlik, Milletvekilliği, Cumhuriyet Senatosu Üyeliği ve Devlet Bakanlığı yaptı. Atatürk'ün 22 Kasım 1924 günü C. H. P. Grup Yönetim Kurulunda aşağıda sunduğumuz konuşmayı yaptığı sırada o da Grup Yönetim Kurulu Üyesi idi. Bu konuşmayı *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası* (İstanbul 1964, Dünya Yayınları) adlı kitabının 164-166 ncı sayfalarında vermektedir. Anılan kitabından başka S. Lane - Poole'den çevirdiği *Kur'an Şiir ve Kanunları* adlı (Ankara 1942, 74 S.) bir kitabı daha vardır.

⁵ Nutuk, s. 643.

dış ve iç kıskırtmalar sonunda, Şeyh Sait isyanı⁶ patlak verdikten, başka bir deyimle “barut ve kan kokusu” ortalığı sardıktan sonra anlamış ve Takrir-i Sükûn Kanununu⁷ kabul ederek Hükûmete geniş yetkiler vermiştir.

Şimdi, Atatürk’ün konuşmasını birlikte okuyalım:

“Efendiler, Sizi çok ehemmiyetli bir mes’eleye karar vermek için topladım. Memlekette menfi tahrikât son haddini bulmuştur. İstanbul matbuatı, Terakki-perver Cumhuriyet Fırkasının dini siyasete alet eden propagandası, şurada burada sinmiş olan mürtecilere cesaret vermektedir. Yer yer Cumhuriyet idaresi alevhine ağır isnatlar ve ifturalar yapılmaktadır: “Din elden gidiyor, aile hayatımız, binlerce yıllık an’anelerimiz birbiri ardınca yıkılıyor, bu gidişle Garp medeniyetini alacağız diye dinimizden olacağız” yolundaki propagandaların tesirsiz kalacağını sanmak budalalık olur. Benim görüşüme göre yakın bir zamanda mukabil bir ihtilal ile karşılaşmamız mümkündür.

“Mevcut kanunlar, inkılaplarımızı ve henüz çok taze olan Cumhuriyetimizi korumaktan âcizdir. Hele, Birinci Büyük Millet Meclisinin dağılışı sırasında, Abdülkadir Kemâlî Bey⁸’in Meclisce kabul olunan (Masuniyet-i

⁶ Şeyh Sait isyanı için bk. 1 – Tarih, C. IV, s. 192-194, 2 – Behcet Cemal, Şeyh Sait İsyanı, İstanbul 1955, Sel Yayınları, 121 s., 3 – Metin Toker, Şeyh Sait ve İsyanı, Ankara 1968, Toker Yayınları, 136 s., 4 – Reşat Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1928), Ankara 1972, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı Yayını, s. 77-144, 5 – Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Türkiye’de Kürt Sorunu (1924-1938). Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları. Ankara 1975, LIII+311 s., 6 – Ahmet Süreyya Örgüven, Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi, Dünya gazetesi, 14 Nisan – 26 Temmuz 1957.

⁷ 4 Mart 1924 gün ve 578 sayılı Takrir-i Sükûn Kanunu için bk. T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Dönem II, C. 15 (İkinci Basılış), s. 131-149. ve Düstur, 3. Tertip, C. 6 (İkinci Basılış), s. 88.

⁸ Abdülkadir Kemâlî Ögütçü (Yarpuz 1889 – İstanbul 1948). İstanbul Hukuk Mektebini bitirdi. Siirt, Basra ve Kastamonu Savcılıklarında bulundu. Bu son görevde iken Birinci T. B. M. M. ne Kastamonu Milletvekili olarak seçildi. Pozantı İstiklâl Mahkemesi üyeliğinde ve Celâlettin Arif Bey’in izini olduğu sırada 1 Kasım – 4 Kasım 1920 tarihleri arasında üç gün Adliye Vekâleti vekilliğinde bulundu. İkinci Grupa girerek muhalefet saflarına geçti. Dönem sonunda milletvekilliği sona erince Adana’da yerleşerek bu muhalefetini Meclis dışında ve basım yoluyla daha sert bir biçimde sürdürdü. Toksöz, Mücahede ve Ahali gazetelerini çıkardı ve Ahali Cumhuriyet Fırkasını (Eylül 1930) kurdu. Şeyh Sait isyanından sonra Şark İstiklâl Mahkemesine verilmiş fakat beraat etmişti. Menemen irtica olayından sonra kovuşturmayla uğrıyacağından korkarak pasaportsuz olarak Suriyeye kaçtı ve

Şahsiye Kanunu)⁹, icra organının ve emniyet kuvvetlerinin elini kolunu bağlamıştır. Zabıta kuvvetlerimiz, suçlunun yakasına sarılamıyor. Bunu yapabilmek için bir sürü kanunî formalitelere lüzum hissediliyor. Bu hâl, fesatçılara cesaret vermektedir.

“Biz büyük bir inkılâp yaptık. Memleketi bir çağdan alıp yeni bir çağa götürdük. Bir çok müesseseleri yıktık. Bunların binlerce taraftarı vardır. Fırsat beklediklerini unutmamak lâzım. En ileri demokrasilerde bile rejimi korumak için sert tedbirlere müracaat edilmiştir. Bize gelince, inkılâbı koruyacak tedbirlere daha çok muhtacız. Bu itibarla, vaziyeti Başvekil ile tetkik ettik. İsmet Paşa, ufukta görünen tehlikeleri önlemek için icra organını ve zabıtayı takviye eden bazı kanunî tedbirlere müracaatın zarurî olduğu kanaatindeyiz. Sizleri bunun için topladım. Soruyorum size, büyük tedbirler alınmasına taraftar mısınız? Büyük Millet Meclisi, bu kanunları kolaylıkla kabul eder mi?”

Konuşmanın bundan sonraki bölümüne geçmeden önce, Avni Doğan şöyle demektedir: “Ortalığı sükûnet kapladı. İlk önce kim konuşmaya başlayacaktı? Gazi Mustafa Kemal, Paşa, bir müddet bekledikten sonra, kendisine en yakın koltukta oturan Pirinççizade Feyzi Bey’e yöneldi: “— Feyzi Bey, ne düşünüyorsunuz? Açık ve samimî konuşmanızı istiyorum”, dedi. Halk Partisi İdare Kurulunun bütün üyeleri düşüncelerini söylediler. Konuşmalar iki nokta etrafında toplanmakta idi: 1) — Memlekette olağanüstü tedbirlere lüzum yok-

ancak sekiz yıl sonra, 1939 da yurda döndü. Necip Fazıl Kısakürek tarafından çıkarılan Büyük Doğu dergisine (Birinci Büyük Millet Meclisinde bugünkü Devletin kurucuları arasında Kastamonu Meb’usu olarak bulunmuş olan Ahali Fırkası Reisi Abdülkadir Kemali Öğütçü) imzasıyla yazılar yazdı. T. B. M. M. nin ikinci dönemi için yapılan seçimler sırasında (1923) Adanada bir beyanname yayınlamış ve Atatürk’ün şahsiyetini imâ ederek “saltanatı şahsiyeyi yıkmak için çalıştığını ve Şahsiyeti Masuniye Kanununu da bu maksatla kabul ettirdiğini” yazmıştı. Çocuklarından Mehmet Raşit Öğütçü, Orhan Kemal takma adıyla ün yapmış olan roman-cıdır.

⁹ Kanun teklifi T. B. M. M. Başkanlığına “Kanunu Cezanın 203 üncü maddesine tezyil edilecek mevad hakkında kanun teklifi “başlığı altında sunulmuştur. Ancak, basında ve politika kulisilerinde kısaca “Masuniyeti Şahsiye Kanunu” diye anılmıştır. Teklifin adı ve kapsamı T. B. M. M. indeki görüşmeler sonunda değişikliğe uğramış ve 12 Şubat 1923 günü “Ceza Kanununun birinci babının beşinci faslına müzeyyel mevaddı kanuniye” adı altında kabul edilmiş ve 306 No.yı alarak kanunlaşmıştır. T. B. M. M. deki görüşmeler ve Kanun metni için bk. Zabıt Ceridesi, Dönem I, C. 26, s. 387-405, C. 27, s. 207-217, 223-245, 261-277 ve Düstur, Üçüncü Tertip, C. 3 (İkinci Basılış), s. 142-143.

tur, ortalık gül gülistandır, 2) — İnkılâbı korumak için tedbirler almaya lüzum yoktur. Devrimler milletçe benimsenmiştir. Çoğunluk bu türlü tedbirlerin lüzumsuzluğu etrafında toplanmıştı. Gazi Mustafa Kemal, elindeki kâğıt bıçağını yavaşça masanın üzerine bıraktı ve gülerek:

“— Arkadaşları dinledim. Benim burnuma barut ve kan kokusu geliyor. İnşallah ben aldanmışımdır. Ali Fethi Bey de memleketin normal şartlar içinde idare edilebileceğine inanmaktadır. Bugün Başvekil İsmet Paşa istifa edecek, yeni kabineyi Ali Fethi Bey kuracaktır. Müzakeremiz mahrem kalsın.”

“Dedikten sonra başı ile hepimizi selâmladı, ağır adımlarla odadan çıktı”¹⁰.

II.

BULGARİSTAN'A GİDECEK TÜRK GAZETECİLERİNE TÜRK - BULGAR DOSTLUĞU HAKKINDA DEMEÇ

(24 Temmuz 1930)

Kurtuluş Savaşından sonra Türk devlet adamlarının izlediği, Türkiye'nin çıkarlarına uygun gerçekçi dış politika semerelerini vermeğe başlamış ve Türkiye hemen bütün komşularıyla dostluk ve güvenlik anlaşmaları yaparak her türlü anlaşmazlıkların, eşitlik, içişlerine karışmama, toprak bütünlüğüne saygılı olma ilkelerine dayalı olarak, barışçı yollardan çözümlenmesini komşularına da kabul ettirmişti. Özellikle henüz bir savaştan çıktığımız Yunanistan'la ilişkilerimizin, eski kötü hatıraları bir kenara iterek, iki ülkenin ve milletin içinde buldukları şartlara ve günün gereklerine uygun, en yüksek bir dostluk düzeyine gelmesi, 1929 yılı sonlarına doğru, bu dostluğun ve anlaşmanın daha da genişletilerek bütün Balkan ülkelerini içine alacak biçimde bir *Balkan Misakı* (= *Entente Balkanique*) yapılması fikrini ortaya çıkarmıştı.

¹⁰ Atatürk'ün konuşması verilirken, herhalde yayınevi tarafından yapılmış olacak, 1924'de kullanılması söz konusu olmayan (basın, durum, İnönü) gibi bazı kelime ve adlar kullanılmıştır. Bunlar, konuşmaya o günkü havasını vermek için, tarafımızdan aslı şekline dönüştürülmüştür.

Atatürk, bu fikri içtenlikle benimsemiş ve Misak'ın oluşmasında ve anlaşmanın imzalanmasında etkin bir rol oynamıştır¹¹.

Ne var ki Arnavutluğun Birinci Dünya Savaşı sonunda İtalyanın nüfuzu altına girmesi yüzünden, Bulgaristanın ise *Neuilly Andlaşması* (27 Kasım 1919) ile toprak kaybına ve çeşitli haksızlıklara uğradığı inancı ile hırçın bir tutum içine girmesi sonucu Balkan ülkeleri arasındaki anlaşmaya girmeyecekleri daha işin başında anlaşılmiş gibi idi.

Bulgar Kırallı Boris'in İtalyan Kırallı Victor - Emmanuel'in kızı ile evli olması gibi ailevi bağlar yanında Mussolini'nin, Rusya ve Almanya'nın kendi içişleri ile uğraşmalarından yararlanarak Akdeniz ve Balkanlarda etkin, hatta istilacı bir politika izlemek hevesinde olduğu görülüyordu. İtalya, Bulgaristanı kendi yanında tutabilmek için *Bulgar Makedonya Komitesi*'ni elinde tutuyor, ona malî yardım sağlıyor¹² bu Komite de, büyük bir maharetle, dış politika sorunlarını iç politika çekişmeleri haline getiriyor, aynı zamanda Bulgar kamu oyunu sürekli olarak komşu ülkeler aleyhine kışkırtıyordu¹³.

¹¹ 27 Aralık 1937 tarihili konuşmasından: "*Balkan ittifakı bizim ötedenberi samiyetle üzerinde durduğumuz bir idealdir*". Bk. Söylev ve Demeçler, C. II, s. 284. Ayrıca, Söylev ve Demeçlere girmemiş olan, 30 Ekim 1934 tarihli bir mesajında da şöyle diyordu: "*Balkan birliğini isteyenler ve onu kendilerine şîâr edinenler, harp ile sulhün ne olduğunu tecrübe ile bildikten sonra sulhsever olmayı tercih edenlerdir. . . . Bütün sulh ve müsalemet isteyen medeniyet âlemi karşısında şüphesiz ki Balkan anlaşmasının birleştirdiği çehre insanlık, sulhperverlik, kardeşlik çehresidir. Nurlu çehredir.*" Bk. 31 Ekim 1934 tarihli gazeteler. Ve nihayet Balkan milletlerinin dost olmaları zorunluğunu tarihî nedenlere bağlayan fevkalâde ilginç görüşleri için bk. Yunus Nâdi, Gazi Hazretlerinin Hakikat Olmuş Bir Düşüncesi, Cumhuriyet 14 ve 15 Ekim 1931. Yunus Nâdi'nin ifadesine göre bu görüşler daha 1928 yılında söylenmiştir.

¹² Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl. Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934), (Ankara 1973), s. 310. Bulgar Makedonya Komitesi'nin çalışmaları için ayrıca bk. Ali Naci (Karacan), Ya Hürriyet, Ya Ölüm, İstanbul 1934, Ahmet Halit Kitaphanesi, 207 s.

¹³ Sırası gelmişken, burada, Türkiyede Bulgaristan ve Türk Hükümetlerinin dış politikası aleyhinde yapılan bazı yayınlar ve bunların, kimliği bir az karanlıkta kalan yazarı hakkında da bilgi vermek istiyoruz. Görebildiğimiz bu üç kitap şunlardır: 1 — Bugünkü Bulgaristan'da Türk Düşmanlığı. Bulgar Sefiri G. Pavlof'a bir cevap. İstanbul 1932, Tecelli Matbaası, 47 s. 2 — Türk Milletine Açık Mektup. Galata 1937, Gütemberg Matbaası, 72 s. 3 — Balkan Sulhünü Kim Tehdit Ediyor? Bulgarların Balkanları İstila Planları. İstanbul 1938, Tecelli Basımevi, 116 s. Kitapların arka kapaklarındaki duyurulardan bu diziden 1 — İçimizdeki Tarihî Düşmanlar, 2 — Tevfik Rüştü'nün Bulgarlık Siyaseti, 3 — Trakya'mıza iskân edilme istenen Gagavuz Bulgarları adında üç kitap daha bulunduğu anlaşılmakta ise de

İşte, Atatürk'ün aşağıda okuyacağımız ve Bulgar Basın Fedarasyonunun davetlisi olarak Bulgaristana gidecek Türk gazetecilerine verdiği demeci, yukarda kısaca belirttiğimiz olaylar içinde değerlendirilmek gerekmektedir. Atatürk'ün bu demeciyle, Bulgar basını ve Bulgaristandaki eski dostları aracılığı ile Bulgar yöneticilerine bir dostluk ve işbirliği çağrısında bulunduğu ve onlara, diplomatik nezaket üslûbu içinde, sağduyunun gerektirdiği doğru yolu göstermek istediği kesindir.

Atatürk, İstanbul Matbuat Cemiyeti Başkanı, Vakit gazetesi sahip ve başyazarlarından ve Giresun milletvekili Hakkı Tarık Us¹⁴ başkanlığındaki Türk gazetecilerini 24 Temmuz 1930 Perşembe günü Yalova'da kabul etmiştir. Görüşmeden sonra heyeti oluşturan gazetecilerin ayrılmasına izin vermiş, yalnız Cemiyet başkanı Hakkı Tarık Us'u akşam yemeğine alıkoyarak, ondan, daha sonra kabul ettiği Tahran Büyük Elçisi Hüsrev Gerede'ye verdiği direktifi not edip yayınlamasını istemiştir.

Atatürk'ün gazetecilere verdiği demeç gazetelerde (*Gazi Hazretleri Türk - Bulgar münasebatı hakkında çok mühim beyanatta bulundular*) başlığı altında yayınlanmıştır. Demeci bugün tekrar yayınlarken, açıklığa kavuşmasını istediğimiz konularda bazı notlar ekledik ve bunlarla ilgili kaynakları da gösterdik.

bunları elde etmemiz mümkün olmadı. Bu kitapların hepsinin yazarı (İstanbul Barosu Avukatlarından ve Tuna Vilâyetinin Sofya Sancağının Samakov Kazasının Dolna Banya Köyünden Halil Yaver) dir. Ancak, kendisini (Anadolu'da Türkiye Yaşayacak mı?) (Ankara ve Avrupa Siyaseti) ve (Mustafa Kemallerin Kitabı) adlı kitapların yazarı olarak tanıdığımız Hâbil Âdem Pelister, (Son Çeyrek Asrın Muhasebesi) adlı yazı dizisinde (Bk. Büyük Doğu, Sayı 80, 13 Şubat 1948, s. 13 ve 16) yukarda andığımız Bulgaristan ve Türk-Bulgar ilişkileri ile ilgili kitapları (Abdülhamit devrinden kalma dostu olan Avukat Halil Yaver'in adını kullanarak kendisinin yazdığını) söylemektedir. Hâbil Âdem, aynı yazısında, emniyet makamlarının kendisini (Intelligence Service) in adamı diye sürekli izlediklerini de söylemektedir. Hiç bir önyargı ileri sürmeksizin, burada, Hâbil Âdem'in Arif Oruç'un çıkardığı Yarın gazetesine ve Necip Fazıl Kısakürek'in yayınladığı Büyük Doğu dergisine de yazılar yazdığını belirtmekle yetiniyoruz.

¹⁴ Hakkı Tarık Us (Gördes 1889 - İstanbul 1956). Öğretmen, yazar, Vakit gazetesi kurucu ve başyazarlarından, Giresun milletvekili (1923-1939), İstanbul Matbuat Cemiyeti ve Basın Kurumu Başkanı. Hayatı, eserleri ve ölümünden sonra hakkında yazılanlar için bk. Hasan Rasim Us ve Hakkı Süha Gezgin, *Hakkı Tarık Us*, İstanbul 1957, Vakit Matbaası, 200 s.

“Efendiler, ben Balkan muharebesinden sonra, Sofya’ya Ataşemiliter olarak gitmişim¹⁵. Orada en aşağı bir yıl kaldım. Bulgarlarla çok ve ailevî denecek kadar yakından temasta bulundum¹⁶. Bu temaslar bende dikkate lâynk intibalar uyandırdı.

Bunu, bu noktayı ayrıca tetkik ve tahlile lüzum gördüm. Anladım ki bu histe Türkle Bulgarın bir asıldan gelmiş olmasının tesiri vardır. Türk, Bulgar aynı menşe olan Orta Asya yaylasından gelmiş, aynı kanı muhafaza etmiştir¹⁷. Daha o zamanlar bu noktayı en özlü Bulgar’lara söylemişimdir¹⁸. Bunlardan tarih cereyanlarını, beşeriyet safhalarını takip etmiş, anlamış olanlar beni teyit etmişlerdir.

Bulgaristan’da yaşadıkça onlara muhabbetim arttı. Çok tabiidir ki, benim Bulgarlara gösterdiğim bu muhabbet ve merbutiyyette onlar tarafından aynı muhabbet ve hisle karşılandım.

O günden bugüne kadar bu ciddi, samimi, kardeş yakınlığının sebep ve manası da büyük bir vuzuh ve sarahat almıştır.

Şüphesiz, Türklerde, belki Bulgarlarda, dil ve din ihtilaflarını yapan âmiller olmuştur. Fakat artık bugün, 1930 senesinde, hâlâ bu âmillere; masalardan, hurafelerden, âdi politika cereyanlarından ibaret bu âmillere ne Türk’-

¹⁵ Atatürk Sofya Ataşemiliterliğine 27 Ekim 1913’de atanmış (Bk. İslâm Ansiklopedisi, C. 1, s. 722 ve 805) ve 20 Kasım 1913’de görevine başlamıştır (Bk. Hikmet Bayur, Atatürk, s. 61). Ayrılışının ise, kendi ısrarlı isteği üzerine olduğu (Bk. Büyük Gazi’nin Hâtırat Sayfaları, Milliyet, 6 Nisan 1926, Tefrika No. 29) bilinmekte ise de bunun tarihi ihtilâfıdır. 1925-1926 yıllarına ait (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi) için Tevfik Bıyıklıoğlu tarafından yazılan (Reisicumhur Hazretlerinin Tercümei Hâlleri)’inde (s. 54), “Harbi Umumî başladıktan sonra da Kânunuevvel 1330 (Aralık 1914) nihayetine kadar bu vazifede kaldı” denilmektedir. Oysa, Sofya Ataşemiliterliğinden alınıp Tekirdağında kurulmakta olan 19. Tümen Komutanlığına atanma tarihi olarak İslâm Ansiklopedisinde (Bk. C. 1, s. 723 ve 805) 2 Şubat 1915, Hikmet Bayur’da ise (Bk. Atatürk, s. 70) 20 Ocak 1915 tarihleri verilmektedir. Kesin olan, Atatürk’ün 1914 yılını Sofya Ataşemiliterliğinde geçirdiğidir.

¹⁶ Sofya Ataşemiliterliğindeki çalışmaları ve özel ilişkileri için bk. 1) — Altan Deliorman, Mustafa Kemal Balkanlarda, İsyambul 1959, 60 s., 2) — Hasan Yılmaer, Atatürk’ün sevdiği kadın, Milliyet, 9 Kasım - 29 Kasım 1966.

¹⁷ Okul Tarih kitaplarına bile geçmiş olan Bulgarların Orta Asya ve Türk kökenli oldukları hakkında daha geniş bilgi için bk. 1) — Christian Gerard, Les Bulgares de la Volga et les Slaves du Danube, Paris 1939, Maisonneuve, 294 s., 2) — Akdes Nimet Kurat, Bulgar, İslâm Ansiklopedisi, C. 2, s. 781-796.

¹⁸ Bu notu (Özlü Bulgar) deyimini üzerinde dikkati çekmek için koymuş bulunuyoruz.

lerin, ne Türklere aynı kandan olan Bulgarların ehemmiyet vereceğini zan etmiyorum.

Size son sözüm: Bulgaristan'a gidiniz. Onları seveceksiniz. Samimi görüşünüz ve hatırlatınız ki ben, 1914'de Sofya'da bulunmuş, kankardeş Bulgarlarla yüksek dostluk yapmış adamım."

III.

TAHRAN BÜYÜK ELÇİLİĞİNE ATANAN HÜSREV GEREDİ'YE

DİREKTİF

(24 Temmuz 1930)

Türkiye, 1930 yılında, Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Ahali Cumhuriyet Fırkası adında iki muhalefet partisinin kurulup kuruluşlarından kısa bir süre sonra birincisinin kendi kendisini feshetmesine, ikincisinin ise Hükümetçe kapatılmasına; kadınlara Belediye Meclislerine üye seçme ve seçilme hakkı tanıyan kanunun kabulüne; yeni muhalefet partilerinin varlığından ve belediye seçimlerinden yararlanmak isteyen geri kafalı bazı kişilerin yeryer neden olduğu irtica olaylarına ve bu irtica olaylarının Nakşibendlikten kaynaklanan kara düşünce ile Menemen'de, yedek subaylığını yapan genç öğretmen Kubilay'ın hunharca kafasının kesilmesi ile doruk noktasına vardığına tanık oldu. Ayrıca, aynı yıl içinde, Birinci Umumî Müfettişliğin¹⁹ 8 Şubat 1930 tarihli raporunda "*Bir emrivakiler ülkesi*" diye tanımladığı²⁰ Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da, o bölgede her zaman görülen ve "ahvali âdiyeden" sayılan eşkıyalık boyutlarını aşan dört ayaklanma oldu: 1 — Savur ayaklanması, 2 — Zeylan ayaklanması, 3 — Oramar ayaklanması, 4 — Ağrı ayaklanması.

Bu ayaklanmaları basit şakavet olayı olma niteliğinden çıkaran ortak yönleri; eşkıyanın komşu ülkelerde üslenmesi, sınırlarımızdan sızarak topraklarımıza girmesi, askerî birliklere ve resmî binalara saldırılması, silâh ve cephanelerini yabancı ülkelere sağlamaları, işin içinde bazı yabancı ajanlarının da bulunduğunun öğrenilmesi,

¹⁹ Birinci Umumî Müfettişlik, 25 Haziran 1927 gün ve 1164 No.lı Kanunla kurulmuştur. Önce Elazığ, Urfa, Bitlis, Van, Hakkâri, Diyarbakır, Siirt ve Mardin illerini içine alan Müfettişliğe daha sonra Ağrı ili de bağlanmıştır. Bk. Güney Doğu. Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi. İstanbul 1939, 466 s. Sonradan dörde çıkarılan Umumî Müfettişlikler 21 Kasım 1952 gün ve 5990 No. lı Kanunla kaldırılmışlardır.

²⁰ Reşat Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, s. 330.

üzerlerine tedip kuvvetleri gönderilince bu kez ters yönde sınırlarımızı geçip komşu ülkeler topraklarına sığınmaları idi. Bu olayların yanı sıra, kendini Türk'ten ayrı sayan etnik bir grupun özerkliği ve bağımsızlığı için de sürekli propaganda yapıyordu.

Zamanın Başbakanı İsmet Paşa bu durumu, kendine özgü veciz sözleri ile şöyle tanımlıyordu:

“Milliyet asrında milliyetin de bir takım sahtekârlara ve dolandırıcılara taklit malı yapmak vesilesi verdiğini görüyoruz. Kendi yaşamalarını temin etmek için diğer memleketlere sahte milliyet, sahte siyasi maksat satmak isteyen teşkilât vardır ve daima olacaktır”.

Arkasından şunu soruyordu:

“Bu memleket, bu onüç milyon Türk bunun dört beş misli kut'alar üzerinde, dört beş misli nüfus arasında mevcudiyetini göstermiştir. Ne oldu da gene bu onüç milyon Türk, yeni ve daha iyi şeraitte kendisinin bu sefer ancak yüzde biri kadar olanı idare edemeyecek ve hele kanuna karşı çıkan bir avuç çapulcuyla nihayet bir kaç günde yola getirmek iktidarından mahrum addedilecektir?”.

Ve sözlerine hemen şunu ekliyordu:

“Hiç kimsenin izzetinefsine dokunmak hatırımdan geçmez. Fakat anlaşılması lâzımdır ki meşru müdafaa vaziyetinde kalınca onun icabatından bu memleketin çekineceğini zannetmek yanlış bir hesaptır”²¹.

7-14 Eylül 1930 tarihleri arasında sürdürülen Ağrı Tedip Harekâtı²² sırasında İran Hükûmeti, Türkiye ile imzalamış olduğu 22 Mayıs 1926 ve 15 Haziran 1928 tarihli Emniyet ve Muhadenet (= Güvenlik ve Dostluk) anlaşmalarının²³ yükümlülüklerini yerine getirerek asilere karşı ortak harekete geçmek şöyle dursun, onların Sovyet Ermenistanından gelen silâh ve cephaneyi kullanmalarına ve Türk kuvvetleri karşısında dayanamayınca İran topraklarına dönüp saklanmalarına göz yummuş, Türk birlikleri de kesin sonuç almak amacıyla İran topraklarına girmek zorunda kalmışlardı. Daha önce Birinci (16 Mayıs - 17 Haziran 1926) ve İkinci (13 - 20 Eylül 1927) Ağrı

²¹ İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları (1920-1933), Ankara 1933, s. 284-286.

²² Ağrı harekâtı için bk. Reşat Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, s. 319-350.

²³ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl. Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paketi (1923-1934), s. 42 ve devamı.

harekâtı sırasında da ortaya çıkan bu durum, Türk - İran sınırının Ağrı Dağı bölgesinde Türkiye lehine bir değişiklik yapılması zorunluluğunu kesinlikle ortaya çıkarmış bulunuyordu.

Olayların bu gelişme süreci içinde ve bu noktada, Atatürk'ün konuya bizzat elkoyması zorunlu hale gelmişti. Çünkü, Türk - İran anlaşmazlığı basit bir sınır ihtilâfi olmaktan çıkmış, iki ülke ilişkilerini çok gergin bir noktaya getirmiş bulunuyordu. Bu sorunu her iki ülke Hükümetlerinin normal girişimler ve geleneksel diplomatik kurallar içinde çözümliyemeyecekleri anlaşılmıştı.

Türk Millî Emniyet Hizmetleri (o zamanki kısaltılmış adı ile MAH), 1929 yılı sonlarında verdiği bir raporda, İran hakkında şu bilgileri veriyordu: “İran her ne kadar meşrutî bir devlet ise de, Orduya istinad eden Rıza Şah memleketi mutlakiyetle idare etmektedir. Şah milliyetperverdir. Eski hanedanın ve gayri Fârislerin²⁴ amansız düşmanıdır. Memlekette Acem mefkûresini ihyaya son derece gayret etmektedir. Şahın 1929 nihayetlerine doğru Azerbaycan tetkik seyahatlerinin mühim sebeplerinden birisi de Azerî’leri Fârisleştirme cereyan ve teşkilâtını yakından tetkik etmektir”²⁵.

Rıza Şah’ın, daha önce de Türkiye’nin Tahran Ataşemiliteri Binbaşı Hüsamettin (Tugaç)’a²⁶ şöyle dediği bilinmekte idi:

“Binbaşı Hüsamettin Bey, öyle zannediyorum ki Türkiye’nin İran Azerbaycanında gözü vardır. Burasını almak ister. Öyle değil mi? Ne dersin? Evet, Azerbaycan halkı Türktür. Türkiye bunu ihmal edemez. Vakıa şimdiki Türkiye böyle bir politika gütmüyor. Mustafa Kemal Paşa çok akıllı bir zâttir. Fakat kendisinden sonra Türkiye yine eski İttihat - Terakki Hükümetinin siyasetini benimsiyebilir. Görüyorum ki demiryolu inşaatınız iki koldan Azerbaycana doğru yönelmiştir. Gerekir ki Türkiye ergeç Azerbaycan’ı alsın”²⁷.

²⁴ Fâris. İran’ın Şiraz eyaletinden olup kendilerini hakiki İranlı sayanlar.

²⁵ İran - Irak? 1929, Millî Emniyet Hizmeti Neşriyatından. Onikinci Kitap, s. 3.

²⁶ Hüsamettin Tugaç (Hasankale 1889 - Ankara 1975). 1910’da Harp Okulunu bitirdi. Birinci Dünya Savaşı ile Kurtuluş Savaşına katıldı. 1924 yılında Harp Akademisini bitirerek Kurmay Subay oldu. 1934’de Yarbay rütbesi ile emekliye ayrıldı. İçişleri Bakanlığı Seferberlik Şubesi Müdürlüğü yaptı. T. B. M. M. nin VII. Döneminde Ağrı, VIII-IX. Dönemlerinde Kars milletvekilliği yaptı. Anılarının bir bölümü (*Bir Neslin Dramı*) adı altında yayımlanmıştır.

²⁷ Bk. Hüsamettin Tugaç, Son İran Hâdiseleri Karşısında Türkiye, Tanin gazetesi, 15 Aralık 1956. Yazar, Rıza Şah’ın bu sözleri biraz güç konuştuğu Azerî Türkçesiyle söylediğini kaydetmektedir.

Şu halde, bu bilgilerin ışığı altında, asıl yapılması gerekli olan İran'ın mutlak hâkimi Rıza Şah'a yeni Türkiye'nin dış siyasetinin ne olduğunu tam yetkili bir Büyük Elçi ağzından bir kez daha anlatmak ve onun kuşkularını ortadan kaldırılmaktan ibaretti. İşte bu nedenledir ki Tahran Büyük Elçisi Memduh Şevket (Esendal) geri çağrıldı ve yerine Atatürk'ün "*ilk inkılâp ve müşkilât arkadaşlarından*"²⁸, Sofya Orta Elçisi Hüsrev Bey (Gerde), Büyük Elçi payesi ile atandı²⁹.

Atatürk, Tahran Büyük Elçiliğine atanan Hüsrev Gerde'yi 24 Temmuz 1930 Perşembe günü Yalova'da kabul ederek ona şu direktifi verdi:

"Bugünkü Türkiye Cumhuriyeti ricali, mazinin manasız kör dövüşlerini bilir, onu hiç bir sebep ve suretle, asla, tekrar etmek istemez.

Bugünkü Türk Cumhuriyeti müdirleri, bilâkis hemürk olduğuna, bilhassa yeni tarihi vesikalarla kaani olduğu, İranlıların muntazam, mazbut, kuvvetli bir devlet olmasını temenni eder.

Bugün İran devletinin başında bulunan Rıza Han Hazretlerinin bu hakikati bilenlerin de başında bulunduğuna kaniim. Müşterek hudutlar üzerinde tezahür eden hâdiseler beni Rıza Han hakkında asla şüpheye düşürecek mahiyette

²⁸ Deyim Atatürk'ündür ve aşağıda sunulan konuşmasında geçmektedir.

²⁹ Hüsrev Gerde (Karaağaç 1885 – İstanbul 1962). Hersekli Ferik Rıdvanbeyoğlu Mehmet Ali Paşa'nın oğludur. 1905 yılında Harp Okulunu, 1908'de Harp Akademisini bitirdi. Balkan Savaşına Kırklarelinde 7. Tümen Kurmay Başkanı olarak katıldı. Savaşın sonra Atina Ataşemiliterliği yaptı. Birinci Dünya Savaşında Kafkas cephesinde bulundu. 1918 Nisanında Maverayı Kafkas Devletleri ile Trabzon'da yapılan barış görüşmelerinde Rauf Bey (Orbay) başkanlığındaki Türk heyetine askerî murahhas olarak katıldı. Mütarekede İstanbul'da Karma Basın Sansür Komisyonunda çalıştı. 19 Mayıs 1919'da, Dokuzuncu Ordu Müfettişliği Karargâhına dahil olarak, Atatürk'le birlikte Samsun'a çıktı. T. B. M. M. nin I. Döneminde Trabzon, II. Döneminde Urfa milletvekilliği yaptı. Dönem içinde Budapeşte elçiliğine atanarak milletvekilliğinden ayrıldı. Daha sonra Türkiye'yi Sofya ve Tahran'da temsil etti. III. Dönemde Sivas milletvekilliğine seçildi. Bu kez de Tokyo Büyük Elçiliğine atanarak yasama görevini bıraktı. Berlin ve Rio da Janeiro Büyük Elçiliklerinde de bulunduktan sonra emekliye ayrıldı. Kurtuluş Savaşında Bolu – Düzce – Gerde isyanı sırasında asilerin eline düşerek ölümle burun buruna gelmişti. GEREDE soyadını bu nedenle Atatürk vermiştir. 16 Eylül 1889'da Japon Denizinde batan Ertuğrul firkateyninde şehit olanların anısına Japonya'da Kaşinosaki'de dikilen anıt onun Tokyo Büyük Elçiliği zamanında törenle açılmıştı. Adlarını bildirdiğimiz şu iki kitabı yazdı: 1 — Siyasî Hâtıralarım. I – İran. 1930–1934. İstanbul 1952, Vakıt Basımevi, 311 s. 2 — Mubarek Ertuğrul Şehitlerimiz ve Muhteşem Anıtları, İstanbul 1956, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, 38 s.

değildir. Zira, hatırlarım ki, Pehlevî Hazretleri bu gibi mes'elelerin müşterek faaliyetimizle bertaraf edilmesinde kuvvetlerimizi teşrik edebileceğimizi de kabul eden samimî fikirlerle bize hakikî dostluk eserleri mahiyetinde sözler söylemiştir.

Buna nazaran Tahran memuriyetiniz Türk ve İran dostluğunun, zaten mevcut olan yüksek ve kavî temelleri üzerinde âlî bir karabet binası kuracaktır.

Zatıâliniz de, benim ilk inkılâp ve müşkülât arkadaşım olmak itibariyle, bu nazik vazifenizi muvaffakiyetle ifa edeceksiniz; buna emniyetim vardır. Zatıâlinizi, İranın muhterem ve benim şahsıma muhiip olduğunu yakinen bildiğim İran Şahı Rıza Pehlevî Hazretlerine yazılacak olan itimatnamenizde sizi bu sıfatlarınızla zikredeceğim”³⁰.

Atatürk, yanından ayrılacağı sırada da Hüsrev Gerede'ye:

“Hüsrev, pasaportun cebinde, fakat dönmeni değil, orada kalmanı, hudut mes'elesini hal ile sulh ve dostluk siyasetimizde muvaffak olmanı isterim”³¹ demiştir ki “pasaportun cebinde” demekle gerekirse İran'la ilişkilerimizi kesmeyi ve temsilcisini geri çekmeyi göze aldığını bu suretle açıklamış oluyordu.

Olayların bundan sonraki gelişmesi konumuzun dışındadır. Ancak şu kadarını söylemekten kendimizi alıkoyamadık: Türk - İran sınır anlaşmazlığı ancak iki yıl sonra ve Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın Tahran'a gidip gene Atatürk tarafından kendisine verilen bir direktif ve taktığı uygulaması ile çözümlenebilmiştir³².

Atatürk, Hüsrev Gerede'nin kısa bir sürede sonuç alamamasından duyduğu hoşnutsuzluğu, “— Hüsrev, propaganda yapma, muvaffak olamadın. Şah seni sevmedi”³³ diye ifade etmiş ve diplomasi tarihinde ender görülen bir biçimde, Şah'ın Türkiye'ye yaptığı ziyaretten sonra, Tahran Büyük Elçisinin onunla birlikte İrana dönmesine müsaade edilmiyerek görevden alınmış, yerine Enis Bey (Akaygen) atanmıştır.

³⁰ Atatürk'ün bu sözleri ilk kez Vakit gazetesinin 25 Temmuz 1930 Cuma günkü sayısında, sonra bir iki gün ara ile diğer gazetelerde yayınlanmıştır. Ayrıca bk. Hüsrev Gerede, İran, s. 15-16 .

³¹ Hüsrev Gerede, İran, s. 17.

³² 23 Ocak 1932'de Tahran'da imzalanan anlaşma, 18 Haziran 1932 gün ve 2011 No. 11 Kanunla onaylanmıştır. Bk. T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Dönem IV, C. 9, s. 163-166 ve Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl. Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı, s. 50-56.

³³ Hüsrev Gerede, İran, s. 298.

IV.

ÖMÜR BOYU CUMHURBAŞKANLIĞI ÖNERİSİNE CEVAP

(25 Eylül 1930)

Türkiyenin sakin, hatta bir bakıma durgun siyasal hayatı 1930 yılının ikinci yarısında, Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulmasıyla (12 Ağustos 1930) birdenbire hararetlenmişti. Yayın hayatına yeni atılan bazı gazeteler yeni partinin yanında yer alıyor, demeçler, söylevler birbirini kovalıyor, mektuplar gönderilip cevaplanıyor, Meclis'te gensoru görüşmeleri yapılıyor ve yeryer isyanlara, gerici ayaklanmalara tanık olunuyordu. Bu arada Cumhurbaşkanı Atatürk'ün de Serbest Fırka'nın kurulmasına, çalışmalarına ve kendi kendini feshetmesinden sonraki duruma ilişkin mektupları ve demeçleri vardır ve yayınlanmıştır³⁴. Bunlardan aşağıda sunacağımız demeci de doğrudan doğruya Serbest Fırka ile ilgili olmamakla beraber o günlerin siyasal tartışmaları içinde yer almıştır.

Kurtuluş Savaşı günlerinden beri daima muhalefet hareketleri ve safları içinde yer almış olan Arif Oruç³⁵ un çıkardığı *Yarın* gazetesi Eylül ayı içinde verdiği bir haberde Fethi (Okyar) Bey'in Serbest Fırkayı kurarken Atatürk'e "kaydı hayat şartı ile Cumhurbaşkanı kalması teklifinde" bulunduğunu bildiriyordu. Bunun üzerine diğer bazı İstanbul gazetelerinin Ankara'da bulunan başyazarları – ki bunların Cumhuriyet başyazarı Yunus Nâdi ve Milliyet başyazarı Mahmut Bey'ler oldukları kolaylıkla tahmin olunabilir – Atatürk'e şu soruyu yöneltiyorlardı:

“ — *Reisicumhur Hazretleri, zâti devletlerinize böyle bir teklif vâki olmamıştır. Fakat, farzı muhal olarak, herhangi bir taraftan vâki olabilecek bu tarzda bir teklife karşı mütalaaî devletlerini öğrenmek ve Türkiye efkâr-ı umumiyesine bildirmek isteriz.*”

³⁴ Bk. 1 — Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul 1980, 606 s., 2 — Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul, 168 s. 3 — Söylev ve Demeçler, C. 2, s. 255-257 ve C. 4, s. 544-545.

³⁵ Arif Oruç (? 1892 – İstanbul 1950). Yabancı bir yazarın çok doğru bir teşhisi ile "hayatı hakkındaki ayrıntılar karanlıktır" dediği (Bk. Walter F. Weiker, *Political Tutelage and Democracy in Turkey. The Free Party and its Aftermath*, Leiden 1973, s. 109 not 2.) gazeteci ve yazar. Hakkında toplıyabildiğimiz bilgilerin tümünü ayrı bir çalışmamızda sunacağız.

Atatürk'ün bu soruya verdiği, Söylev ve Demeçlere alınmamış olan, karşılığı aşağıda sunuyoruz. Ancak, daha önce, bu cevapta yer alan “*bana ötedenberi bu ve buna mümasil tekliflerde bulunanlar çok olmuştur*” cümlesi üzerinde bir ân durmak istiyoruz.

Kurtuluş Savaşı zaferle sonuçlandıktan sonra, Atatürk'ün siyasi hayattan tamamen çekilmesini isteyenler olduğu gibi³⁶, ona Halife olmasını önerenler de bulunmuştu³⁷. İşte “buna mümasil teklifler” den bu biçim önerileri anlamak gerekmektedir.

Atatürk'ün Ankara'da bulunan İstanbul gazetelerinin başyazarlarının sorusuna verdiği karşılık şudur:

“— *Bana ötedenberi bu ve buna mümasil tekliflerde bulunanlar çok olmuştur. Siz ve efkâr-ı umumiye bilmelisiniz ki bu yoldaki teklifler hoşuma gitmemiştir ve gitmez.*

Benim gayem Türkiyede, yeni Türkiye Cumhuriyetinde millet hâkimiyetini takviye etmek ve ebedileştirmektir. Dediğiniz gibi bir teklifi benim idealimi ciddiden rencide eden bir manada telâkki ederim. Bu noktada şu veya bu tefsirlere giden sözlerin manasını, beni iyi tanımış olan Türk milleti benden daha iyi takdir eder”³⁸.

V.

BAŞBAKAN OLURSA CUMHURBAŞKANLIĞINI BIRAKACAĞI,
AMERİKAN SİSTEMİNİ DÜŞÜNMEDİĞİ HAKKINDAKİ SÖZLERİ

(27 Eylül 1930)

Atatürk'ün aşağıda sunacağımız bu konuşmasıyla ilgili olarak, ona öngelen bazı olayları belirtmekte yarar vardır. T. B. M. M. 22 Eylül Pazartesi ve 25 Eylül 1930 Perşembe günleri olağanüstü iki toplantı yapmış ve Hükûmetçe getirilen bazı kanun tasarılarını kabul ederek, izlenen malî ve iktisadî politikayı onaylamıştır. Bu toplantılardan ikincisine, 24 Eylül'de Gümüşhane Milletvekilliğine seçilen Fethi (Okyar) Bey de katılmış ve yemin ederek yasama görevine başlamıştır.

³⁶ Bk. İsmail Arar, Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı, İstanbul 1969, s. 89.

³⁷ Nutuk, s. 611-612.

³⁸ Cumhuriyet ve Milliyet, 26 Eylül 1930 ve Aynı Tarihi, Sayı 79-81, s. 6645-6646.

Başvekil İsmet Paşa, Hükûmetin izlediği politika Meclisce onaylandığı halde, anlaşılan Meclisin güvenini yeterli görmiyerek, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün de güvenini sürdürüp sürdürmediğini anlamak için 25 Eylül Perşembe günü, "*İcra Vekillerinden bazılarının inhilâli ve bugünkü siyasî ahval*" gerekçesiyle Başbakanlıktan istifa etmiştir. Aynı günlerde Arif Oruç'un çıkardığı *Yarın* gazetesinde Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığını bırakıp Başbakanlığı üstlenmesini isteyen yazılar yayınlanmıştır. Cumhurbaşkanı, 26 Eylül Salı akşamı, yeni kabineyi kurmakla tekrar İsmet Paşa'yı görevlendirdiği halde onun mazeret beyan ederek tekrar görev kabul etmek istememesi³⁹ ve Akşam gazetesinde Atatürk'ün "*ya İsmet Paşa Başbakan olur, ya ben, başka kimse olamaz*" anlamında söylenmiş "*ya İsmet, ya ben*" şeklindeki sözlerinin yayınlanması, *Yarın* gazetetesinin ortaya attığı haber ve dedikodulara kuvvet kazandırmıştır.

İsmet Paşa, Atatürk'ün ısrarı üzerine Başbakanlığı tekrar kabul etmiş, bu konudaki Cumhurbaşkanlığı yazısı T. B. M. M. nin 27 Eylül Cumartesi günü birleşiminde okunmuştur.

Atatürk, aynı gün, Meclis toplantısından sonra, kalabalık bir milletvekili grubunu – ki içlerinde gazeteci milletvekilleri de vardır – Çankaya'da kabul ederek, çıkarılan dedikodularla ilgili ve onlara karşılık olan şu konuşmayı yapmıştır:

"Arkadaşlarımız içinde Başvekillik yapacak zevat çoktur. Fakat bütün bu arkadaşlarım dahil olduğu halde milletin umumî temayülü benim şu ve bu zaruret karşılığında Başvekil olmamı icap ettirirse bu vazifeyi kemal-i tevazu ve minnetle ifaya müheyyayım. Bu takdirde benim aynı zamanda Riyaseticumhurluğu uhdemde bulundurmanın elbette imkânı kanunisi yoktur.

"Benim alacağım bu yeni vazifeyi muhtelif tarz ve manalarda suitefsir etmek, Türk milletinin efkârını teşviş edecek tarzda izaha kalkışmak hiç de makul ve mantıkî değildir.

"Amerikan sistemini memleketimizde tatbik etmeği hiç hatırıma getirmedim. Sistemsiz ve kanunsuz tarzda Reisisicumhurlukla Başvekâleti birleştirmеği asla düşünmedim. Ve düşüncek adam olmadığım, bütün milletçe malûmdur zannederim.

"Bugünkü şerait içinde bir hükûmetin millet ve memleket menfaati için takviyesine masruf herhangi sözümü bin türlü malâyanilerle istismar etmeği

³⁹ Ayın Tarihi, Sayı 79-81, s. 6646.

kalkışmak isteyenler çok bedbaht adamlardır. Akşam gazetesi başmuharririne söylediğim sözler benim ağzımdan çıkmış ve icabında daima tekrar olunacak sözlerdir”⁴⁰

VI.

MİLLETİN MANEVİYATINA TASALLUT EDENLER HAKKINDAKİ SÖZLERİ

(7 Şubat 1931)

Atatürk, Serbest Cumhuriyet Fırkasının kendisini feshetmesinden bir gün sonra, 18 Kasım 1930 Salı günü, üç ay sürecek uzun bir yurt gezisine çıkmıştır⁴¹. Orta Anadolu, Karadeniz kıyıları, İstanbul, Trakya, Batı Anadolu, Malatya'ya kadar uzanan kısa bir Doğu yolculuğu ve nihayet Güney Anadolu gibi yurdun büyük bir bölümünü kapsayan bu gezinin amacı apaçık bellidir: Serbest Fırkanın faaliyette bulunduğu sırada ortaya çıkan, yeryer halkın galeyanına neden olan şikâyetleri, dilekleri, uygulamadaki aksaklıkları bizzat ve yerinde incelemek⁴².

Atatürk, Menemen irtica olayını da (23 Aralık 1930) Edirne'de iken öğrenmiştir. Bu olay üzerine, Hükümetçe, yalnız Menemen'de değil, Manisa ve Balıkesir Merkez İlçelerinde de sıkıyönetim ilân edilmişti. Atatürk, Batı Anadolu'da yaptığı gezisi sırasında 7 Şubat 1931 Cumartesi günü Balıkesir'e gelmiş orada yaptığı inceleme ve temaslar sonunda bir yıl kadar önce yapılan Belediye seçimlerinde oya katılanların çok az oluşu nedenlerinin başında “*bazı gizli tarikat mensuplarının telkinat ve tahrikâtının âmîl olduğunu*”⁴³ öğrenmiştir. Bu

⁴⁰ Ayın Tarihi, Sayı 79-81, s. 6646-6647 ve 4 Ekim 1930 tarihli gazeteler. Ayrıca bk. Milliyet, 20 Ekim 1930 Pazartesi ve 25 Ekim 1930 Cumartesi, (Gazi'nin Başvekâleti rivayetlerinin içyüzü) ve (Gazi ve Başvekâlet) adlı başyazılar.

⁴¹ Bk. Ayın Tarihi, Sayı 79-81, s. 6824-6834, Sayı 82-83, s. 7052-7053, Sayı 84-85, s. 7279-7294 ve Ahmet Hamdi Başar, Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan sonra Türkiye, İstanbul 1945, 176 s.

⁴² Atatürk, gittiği yerlerden, Başbakanlığa, ilgili Bakanlıklara ve C. H. P. Genel Sekreterliğine, önemli gördüğü konularda öneri ve uyarmalarda bulunmuştur. Bu öneri ve direktiflerinin tape edilmiş birer örneği, iki cilt halinde, gazeteci ve yazar Ömer Sami Coşar'ın kütüphanesinde vardır O da bunları. Recep Peker'in veresi tarafından satılan kitaplar arasında bulduğunu ve Beyazıt'ta sahaf Nizamettin Bey'den aldığını ifade etmiştir. Ayrıca bk. Söylev ve Demeçler, C. V, s. 168-169.

⁴³ Ayın Tarihi, Sayı 84-85, s. 7284.

nedenle, aynı gün Balıkesir Türk Ocağında yaptığı konuşmanın ağırlık noktasını gericalik olayları oluşturmuştur. Konuşma aynen şöyledir:

“— *Halkın saffetinden istifade ederek milletin maneviyatına tasallut eden kimseler ve onların muakkip ve müritleri elbetteki bir takım cahillerden ibarettir. Bunlar Türk milleti için bir şin teşkil edecek vaziyetlerin hudusunda daima âmîl olmuşlardır. Milletimizin önünde açılan rehâ ufuklarında fasılasız yol almasına mâni olmağa çalışanlar hep bu müesseseler ve bu müesseselerin mensupları olmuştur. Millete anlatmalıdır ki bunların millet bünyesinde yaptıkları tahribatı hissetmek lâzımdır. Bunların mevcudiyetini müsamaha ile telâkki edenler Menemen'de Kubilay'ın başı kesilirken lâkaydane seyretmeğe tahammül ve hatta alkışlamağa cesaret edenlerle birdir⁴⁴.*”

VII.

DEVLET OTORİTESİ VE FERT HÜRRİYETİ - HÂKİMLERE DÜŞEN GÖREV - TÜRKÇE KONUŞMAK MECBURİYETİ (17 Şubat 1931)

Atatürk, yukarki bölümde sözünü ettiğimiz uzun yurt gezisinin son kısmında Güney Anadoluyu dolaşmıştır. 17 Şubat 1931 Salı günü geldiği Adana'da, Türk Ocağında fevkalâde önemli bir konuşma yapmıştır. Hayli uzun olan bu konuşmanın güncelliğini ve tazeliğini koruyan ve bazı günümüz olaylarına da ışık tutan bölümlerini aşağıya almış bulunuyoruz:

“— *Vatandaşlar bilmelidir ki vicdanî ve fikrî hürriyet vardır. Fakat, nihayet, bunlar namahdut değildir. Ferdî hürriyet karşısında, fertlerin heyeti umumiyesinin kurduğu ve dayandığı bir de Devlet vardır. O Devletin de iradesi ve hâkimiyeti vardır. Fertlerin hürriyetini mahfuz tutmakla mükellef olan insanların, diğer taraftan, Devletin de irade ve hâkimiyetinin meflûç bir hale gelmesine çok dikkat etmeleri lâzımdır. Fertlerin hürriyeti, Devletin hâkimiyet ve iradesinin mahfuziyetine vabestedir. Devlet iradesi meflûç olursa fertlerin hürriyetini muhafaza edecek hiç bir kuvvet ve vasıta kalmaz. Binaenaleyh, hürriyeti yalnız bir taraflı değil, her iki taraftan düşünmek lâzımdır.*

“*Vatandaş olan fertler kendi hürriyetlerinin bir kısmını seve seve, lüzumlu görerek Devlete zaten devretmişlerdir.*

⁴⁴ Yeni Gün gazetesi, 10 Şubat 1931 Salı.

“Devlet kendine hâs olan irade ile ferdî hürriyetlerin bir kısmına, gene o hürriyetlerin temini için sahip olur. Yeter ki Devlet hâkimiyeti, milletin refah ve saadeti umumiyesine ve vatandaş hürriyetlerinin teminine masruf olsun.

“Vatandaşlarda bu emniyet hasıl olduktan sonra fertlerin kurdukları Devlet kuvvet ve otoritesini masun bulundurmamak için vatandaşlara terettüp eden vazifeler vardır. Bu meyanda memurlara ve bilhassa hâkimlere teveccüh eden vazife büyüktür. Hâkimler vatandaşların hürriyetini mümtaz tutmağı düşünürken Devlet otoritesinin hakikaten masun kalmasına dikkat ve riayet etmelidirler. Aksi takdirde kendilerine tevdi edilmiş olan yüksek vazifeyi ifada kusur etmiş olurlar.

“Milliyetin çok bariz vasıflarından birisi, kıymetli esaslarından birisi dildir. Türk milletindenim diyen insan, her şeyden evvel ve behemahal Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan, Türk harsına ve camiasına mensubiyetini iddia ederse, buna inanmak doğru olmaz. Halbuki Adana’da Türkçe konuşmayan yirmi binden fazla vatandaş vardır. Eğer Türk Ocağı buna müsamaha gösterirse, gençler, siyasi, içtimai bütün Türk teşekkülleri bu vaziyet karşısında bihîs kalırsa, en aşağı yüz seneden beri devam edegelen bu vaziyet daha yüzlerce sene devam edebilir. Bunun neticesi ne olur Efendiler? Herhangi bir felâket günümüzde bu insanlar başka dille konuşan insanlarla elele vererek aleyhimize hareket edebilirler”⁴⁵.

VIII.

TÜRK - YUNAN DOSTLUĞU HAKKINDA YUNANİSTAN BAŞBAKANI

GL. METAXAS'A DEMECİ

(25 Şubat 1938)

Yunanlıların (Anadolu Seferi), bizim (Kurtuluş Savaşı) dediğimiz kan ve barut kokan acılı günlerden sonra Türk - Yunan dostluğunu yeniden kurmak güç bir işti⁴⁶. Ne var ki her iki taraf devlet adamları, bu güç işi gerçekleştirmeyi ve tarihin her zaman takdirle anacağı bir eser ortaya koymayı başarabilmişlerdir.

“Bugün artık iyice anlaşılmış bulunmaktadır ki, Türkiye ile Yunanistan arasında mevcut ihtilâfların sadece iki millete ağır meşak-

⁴⁵ Hilâliahmer (= Kızılay) gazetesi, 20-21 Şubat 1931 ve Taha Toros, Atatürk'ün Adana Seyahatleri, Adana 1939, s. 33-40.

⁴⁶ Yunanistan'da bu dostluğun öncülüğünü yapan Venizelos'un karşılaştığı ağır eleştiriler için bk. Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl. Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paketi, s. 243.

kat ve ızdırap vermekten başka bir neticesi olmadığı Atatürk tarafından daha İstiklâl Harbi günlerinde idrak edilmiş ve bu münasebetlerin istikbâl ve akıbetini, akı-selîm çerçevesinde, sonuna kadar, bizzat kendisi titizlikle planlayarak hedeflerinin tahakkukuna girişmiştir”⁴⁷.

Türk-Yunan dostluğu, yukarda da değindiğimiz gibi, giderek bütün Balkan ülkelerini içine alacak bir (*Pacte*) yapılması fikrini doğurmuş ve sonuçta, Arnavutluk ve Bulgaristanın dışarda kalması ile, Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında (*Balkan Antantı*) imzalanmıştır (9 Şubat 1934).

Anlaşma gereğince, pakta dahil ülkelerin Dışişleri Bakanları ve Başbakanları, pakt üyesi devletlerin başkentlerinde sık sık bir araya gelip ortak sorunları görüşerek karara bağlamışlardır. Bunlardan Başbakanlar düzeyinde yapılan ve Atatürk'ün sağlığında yapılan sonuncusu 1938 yılı Şubat sonu, Mart başında Ankara'da yapılmıştır.

Atatürk, Balkan Antantı ülkelerinin Ankara'ya gelmiş olan Başbakanlarını Çankaya köşkünde hem topluca kabul etmiş onurlarına çay ve akşam yemeği vermiş, hem de onlarla ayrı ayrı görüşmeler yapmıştır⁴⁸.

Atatürk'ün 27 Şubat 1938 günü Çankaya köşkünde verdiği çay sırasında yaptığı ve Balkan Antantına verdiği önemi belirten konuşması daha önce yayınlanmış ve Söylev ve Demeçler'e de alınmıştır⁴⁹. Ancak Yunanistan Başbakanı General Metaxas'la⁵⁰ yaptığı görüşme sırasında söylediği Türk-Yunan dostluğu hakkındaki sözleri, toplantıda hazır bulunan Yunanlı gazeteciler tarafından not edilip kendi

⁴⁷ Aynı kitap, s. 153.

⁴⁸ Hazin bir rastlantı olarak Atatürk'ün ölümüne neden olan (cyrhose) hastalığının ilk vahim belirtileri de bu resm-i kabuller sırasında ortaya çıkmıştır. Bk. Dr. Asım Arar, *Son Günlerinde Atatürk*, İstanbul 1958, s. 31-38.

⁴⁹ Bk. Söylev ve Demeçler, C. II, s. 284-285. Konuşmanın yapıldığı (27 Şubat 1938) tarihi yanlış olarak (27 Aralık 1937) diye gösterilmiştir.

⁵⁰ Yani Metaxas (1870-1941) Yunanistan Başbakanı. 1890 yılında Yunan Harp Okulunu bitirmiş, 1897 Türk-Yunan savaşına (Tesalya Savaşı) katılmıştır. 1913'de Genelkurmay Başkanı oldu. Kıralcı eğilimi nedeniyle Cumhuriyet yanlısı Venizelos'un önde gelen hasımlarındandı. Yunanistan'ın Birinci Dünya Savaşına girmesine karşı çıkmış, Kral Constantin - İngiliz ve Fransızların desteklediği - bir darbe ile tahttan indirilince onunla birlikte İtalyaya gitmiştir. 1921'de Kıralla birlikte yurduna döndü. 1923'de Hür Fikir Partisini kurarak siyasete atıldı. 1935'de Başbakan Yardımcısı, 1936'da Başbakan oldu. Uzmanlardan ve emekli subaylardan

gazetelerine bildirildiği halde bizde sadece bir tek gazetede yayınlanmış ve sonra unutulup gitmiştir. Aşağıda sunduğumuz konuşma budur:

“Milletlerimiz arasındaki çalışma beraberliği zamanla mukayyet bir şey değildir. Bu beraberlik mantığın devamlı icaplarına dayanır. İdeallerimizin tahakkuk edeceğine tam emniyetimiz vardır. Tesanüdümüzün temeli ne kadar sağlam olursa bütün dünyaya göstereceğimiz örnek o kadar mükemmel olacaktır. Bu örneğin her türlü tahminlerden üstün olacağına kanaatim vardır.

“Uzun sulh devreleri tarihte nadirdir. İçinde bulunduğumuz devreyi mümkün olduğu kadar uzatmak için elden gelen her gayreti ve hüsnüniyeti sarfetmeliyiz.

“Milletleri idare edenler için ilk ve en müşkül vazife, şahsî gurura kapılmaktan kendilerini korumaktır. Herkesi memnun edecek bir adalete varmak güçtür. Mutlak mânada bir hakkaniyet belki de hiç bir zaman dünya yüzünde kurulamamıştır. Bununla beraber bütün kuvvetlerimizi bu yüksek ideale doğru çevirmeli ve buna yaklaşmak için elden neler gelirse hepsini yapmalıyız”⁵¹.

oluşan bir hükümet kurdu. Otoriter bir yönetim getirerek Yunan ekonomisini kalkındırdı ve orduyu güçlendirdi. Atatürk, 26 Mayıs 1937’de, ona gönderdiği bir telgrafta şöyle diyordu: “Hudutlarımızın bir ve onu müdafaa kuvvetlerimizin bir ayrılmaz kuvvetler olduğunu söylemekle en büyük insanlık ve askerlik zevkini duyduğumu size bildirmekle mesudum”. (Bk. Söylev ve Demeçler, C. IV, s. 583).

⁵¹ Tan gazetesi, 1 Mart 1938 Salı.